O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI AKADEMIYASI

PROBATSIYA XIZMATINING JAZODAN MUDDATIDAN ILGARI SHARTLI OZOD QILINGAN SHAXSLAR BILAN ISHLASH FAOLIYATI

HUQUQBUZARLIKAR PROFILAKTIKASI KAFEDRASI
PROBATSIYA FAOLIYATI KURSANTI
FAXRIDDINOV ISLAMBEK,
HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI
PROBATSIYA FAOLIYATI
KATTA O’QITUVCHISI
D.N.UMARALIYEVA

Annotatsiya: *Mazkur ishda probatsiya xizmatining jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar bilan ishlash faoliyati tahlil qilinadi. Unda probatsiya organlarining asosiy vazifalari, ya’ni nazorat qilish, ijtimoiy moslashtirish, qayta jinoyat sodir etilishining oldini olish hamda shaxsni jamiyatga qayta integratsiya qilish jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, shartli ozod qilingan shaxslar bilan individual ishlash usullari, ularning muammolarini aniqlash va bartaraf etish choralari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda probatsiya xizmatining samaradorligini oshirish, ijtimoiy*

hamkorlikni rivojlantirish hamda profilaktik ishlarni kuchaytirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *probatsiya xizmati, shartli ozod qilish, jazodan muddatidan ilgari ozod qilish, nazorat, ijtimoiy moslashuv, reabilitatsiya, profilaktika, qayta jinoyatchilik, individual ishlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, ijtimoiy yordam, monitoring, integratsiya, jinoyat-ijro tizimi, huquqiy tartibot.*

Bugungi kunda jinoyat-ijro tizimini isloh qilish, insonparvarlik tamoyillarini keng joriy etish hamda jazoni o‘tash tizimini liberallashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar bilan ishlashda probatsiya xizmatining o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ushbu tizim nafaqat nazoratni ta’minlash, balki shaxsni jamiyatga qayta moslashtirish va qayta jinoyat sodir etilishining oldini olishga xizmat qiladi.[1]

Probatsiya xizmati — bu jazoni o‘tash bilan bog‘liq bo‘lmagan choralarni amalga oshiruvchi, shuningdek, jazodan muddatidan ilgari ozod qilingan shaxslar ustidan nazorat olib boruvchi davlat organidir. Uning asosiy vazifalari qatoriga shaxsning xulq-atvorini nazorat qilish, ijtimoiy moslashuviga ko‘maklashish, bandligini ta’minlash, shuningdek, psixologik va huquqiy yordam ko‘rsatish kiradi.[2]

Jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar bilan ishlashda individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir shaxsning ijtimoiy holati, oilaviy sharoiti, psixologik xususiyatlari va ehtiyojlari o‘rganilib, ular asosida individual reja ishlab chiqiladi. Bu reja orqali shaxs bilan muntazam suhbatlar o‘tkazish, uni ish bilan ta’minlashga ko‘maklashish, zarur hollarda psixologik yordam ko‘rsatish kabi chora-tadbirlar amalga oshiriladi.[3]

[1] O’zbekiston Respublikasi jinoyat ijroiya kodeksi
[2] Probatsiya tog’risidagi qonun 3-modda
[3] ¹ **UNODC – *Handbook on Probation and Community Sanctions*.**

Shuningdek, probatsiya xizmati boshqa davlat organlari va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda faoliyat olib boradi. Jumladan, ichki ishlar organlari, bandlikka ko‘maklashish markazlari, mahalla fuqarolar yig‘inlari va nodavlat notijorat tashkilotlar bilan hamkorlik qilish orqali shaxsning ijtimoiy muammolarini hal etish imkoniyati kengayadi.

Qayta jinoyatchilikning oldini olish probatsiya xizmatining asosiy maqsadlaridan biridir. Bu borada profilaktik tadbirlarni samarali tashkil etish, shaxsning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishini ta’minlash, uni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, muntazam monitoring va nazorat tizimi orqali shaxsning xulq-atvori kuzatib boriladi.

1. Amerika Qo‘shma Shtatlari tajribasi: United Statesda probatsiya va shartli ozod etish tizimi federal va shtat qonunchiligi asosida tartibga solinadi. Asosiy huquqiy baza sifatida **U.S. Code Title 18 (Crimes and Criminal Procedure)** hamda shtatlarning alohida probatsiya qonunlari xizmat qiladi. United Statesda probatsiya tizimi **U.S. Code Title 18** hamda shtatlarning “Probation and Parole Laws” asosida tartibga solinadi.[4]

Bu tizimda:

-sud tomonidan tayinlangan **probatsiya (probation)** va **parol (parole)** nazorati mavjud;

-shaxslar ustidan **probatsiya ofitserlari** muntazam nazorat olib boradi;

-elektron monitoring (elektron bilaguzuklar) keng qo‘llaniladi;

-reabilitatsiya dasturlari (giyohvandlikdan davolash, ishga joylashtirish, treninglar) majburiy hisoblanadi.

Huquqiy maqsad — jazoni yengillashtirish bilan birga, jamiyat xavfsizligini ta’minlash va qayta jinoyatchilikni kamaytirish.

[4] [1] U.S. Code Title 18 – *Crimes and Criminal Procedure*.

2. Buyuk Britaniya tajribasi: United Kingdomda probatsiya tizimi **Offender Rehabilitation Act 2014** va “Criminal Justice Act 2003” asosida ishlaydi.[5]

Asosiy xususiyatlar:

-shartli ozod qilingan shaxslar uchun **“rehabilitation period”** (reabilitatsiya davri) belgilangan;

-har bir shaxs uchun **individual reabilitatsiya rejasi** tuziladi;

-“National Probation Service” xavf darajasini baholab, nazorat shaklini belgilaydi;

-ijtimoiy xizmatlar, psixologik yordam va bandlik dasturlari majburiy integratsiya qilingan.

Huquqiy yondashuvning asosiy maqsadi — jazolashdan ko‘ra **ijtimoiy tiklash (rehabilitation)** hisoblanadi.

3. Norvegiya tajribasi : Norwayda probatsiya va ijro tizimi **Execution of Sentences Act (Straffegjennomføringsloven)** bilan tartibga solinadi.[6]

Ushbu tizim:

-“normal life principle” (oddiy hayot tamoyili)ga asoslangan;

-shaxslar ozodlikdan mahrum etilgan davrda ham jamiyatga yaqin sharoitda saqlanadi;

-shartli ozod etilganlar uchun kuchli **ta’lim va mehnat reabilitatsiyasi** mavjud;

-probatsiya xizmati shaxsni nazorat qilish bilan birga, uning jamiyatga moslashuvini faol qo‘llab-quvvatlaydi.

Natijada Norvegiyada qayta jinoyatchilik darajasi juda past ko‘rsatkichda.

[5] “Criminal Justice Act 2003”
[6] ¹ **Execution of Sentences Act (Straffegjennomføringsloven), Norway.**

4. Germaniya tajribasi : Germanyda probatsiya tizimi **Strafgesetzbuch (StGB)** — Jinoyat kodeksi va **Bewährungshilfe (probatsiya yordam xizmati)** asosida ishlaydi.[7]

Asosiy jihatlar:

-sud shartli hukm va muddatidan ilgari ozod qilishni belgilaydi;

-probatsiya xodimlari shaxs bilan doimiy ijtimoiy-pedagogik ish olib boradi;

-majburiy shartlar: ishga joylashish, zararli odatlardan voz kechish, muntazam hisobot berish;

-oilaviy va ijtimoiy integratsiya kuchli qo‘llab-quvvatlanadi.

Huquqiy model “nazorat + ijtimoiy yordam” tamoyiliga asoslanadi.

5. Niderlandiya tajribasi : Netherlandsda probatsiya tizimi **Dutch Probation Service (Reclassering Nederland)** va milliy jinoyat qonunchiligi asosida faoliyat yuritadi.[8]

Uning o‘ziga xos jihatlari:

-xavf darajasiga qarab differensial nazorat tizimi;

-elektron monitoring va raqamli kuzatuv keng qo‘llaniladi;

-psixologik terapiya va giyohvandlikdan davolash majburiy bo‘lishi mumkin;

-shaxsni tezkor ish bilan ta’minlash davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanadi.

6. Yaponiya tajribasi : Japanda probatsiya tizimi **Offenders Rehabilitation Act** asosida tashkil etilgan.[9]

O‘ziga xos jihatlari:

-“Volunteer Probation Officers” — ko‘ngilli probatsiya xodimlari tizimi mavjud;

[7] ¹ **Strafgesetzbuch (StGB), Germany; Bewährungshilfe (Probation Assistance Service), Germany.**
[8] ¹ **Reclassering Nederland (Dutch Probation Service), Netherlands; Dutch Criminal Law (Wetboek van Strafrecht).**
[9] ¹ **Offenders Rehabilitation Act, Japan.**

-davlat va jamiyat hamkorligida nazorat va reabilitatsiya amalga oshiriladi;

-shartli ozod qilingan shaxslar uchun jamoaviy nazorat kuchli;

-ijtimoiy uyat va mas'uliyat mexanizmlari huquqiy tizim bilan uyg'unlashgan.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra probatsiya tizimida ayrim muammolar ham uchrab turibdi , ularning oldini olish uchun esa qator islohotlar amalga oshirilmoqda shular jumlaisga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

Probatsiya inspektorlarining vakolatlari chegaralanganligi

Amaliyotda inspektorlar:

-tezkor ta'sir choralarini qo'llashda cheklangan;

-ba'zi hollarda faqat kuzatuvchi rolida qoladi;

-profilaktik choralarni mustaqil belgilash vakolati yetarli emas.

Tizimni takomillashtirish yo'nalishlari

Muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim:

-probatsiya inspektorlarining malakasini oshirish va yuklamani kamaytirish;

-elektron monitoring tizimini keng joriy etish;

-risk baholash (risk assessment) tizimini qonuniy mustahkamlash;

-reabilitatsiya dasturlarini majburiy normaga aylantirish;

-idoralararo yagona raqamli platforma yaratish;

-bandlik va ijtimoiy moslashuv bo'yicha kafolatli mexanizmlar joriy etish.

Probatsiya xizmati jinoyat-ijro tizimining zamonaviy va eng muhim institutlaridan biri bo'lib, u jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar bilan ishlash orqali nafaqat ularning xulq-atvorini nazorat qilish, balki ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish vazifasini ham bajaradi. Mazkur tizimning asosiy maqsadi jazolash emas, balki shaxsni tuzatish, uning ijtimoiy

hayotga moslashuvini ta’minlash hamda qayta jinoyatchilikning oldini olishdan iboratdir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, probatsiya xizmatining samaradorligi ko‘p jihatdan uning huquqiy asoslari, tashkiliy tuzilishi hamda amaliy mexanizmlariga bog‘liq. Xorijiy davlatlar tajribasi (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Norvegiya, Niderlandiya va Yaponiya) shuni tasdiqlaydiki, probatsiya tizimi rivojlangan mamlakatlarda risklarni baholash, elektron monitoring, individual reabilitatsiya dasturlari va kuchli ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi orqali yuqori samaradorlikka erishilgan.

O‘zbekiston Respublikasida ham probatsiya instituti bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. Biroq amaliyotda kadrlar yetishmasligi, moddiy-texnik bazaning cheklanganligi, idoralararo hamkorlikning to‘liq tizimlashmaganligi hamda ayrim huquqiy mexanizmlarning yetarli darajada takomillashmaganligi kabi muammolar mavjud. Ayniqsa, individual risk baholash tizimining to‘liq joriy etilmaganligi va reabilitatsiya dasturlarining majburiy ijro mexanizmlarining aniq belgilangan emasligi tizim samaradorligiga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu bilan birga, probatsiya xizmati jamiyat xavfsizligini ta’minlash, shaxslarni ijtimoiy moslashtirish va ularni huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu tizimni yanada takomillashtirish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron monitoring imkoniyatlarini kengaytirish, inspektorlar malakasini oshirish hamda idoralararo hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, probatsiya instituti rivojlangan huquqiy davlatning ajralmas qismi bo‘lib, uning samarali ishlashi jamiyatda huquqiy tartibot, ijtimoiy barqarorlik va insonparvarlik tamoyillarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu sohani takomillashtirish nafaqat jinoyatchilik darajasini kamaytiradi, balki shaxsning jamiyatda to‘liq o‘z o‘rnini topishiga ham zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijro kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Probatsiya to‘g‘risida”gi qonunchilik hujjatlari va normativ-huquqiy aktlari.
4. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) – *Handbook on Probation and Community Sanctions*.
5. Council of Europe – *European Probation Rules (Recommendation CM/Rec(2010)1)*.
6. U.S. Code Title 18 – Crimes and Criminal Procedure (probation and parole provisions).
7. Offender Rehabilitation Act 2014 (United Kingdom).
8. Strafgesetzbuch (StGB) va Germaniya Bewährungshilfe tizimi bo‘yicha huquqiy manbalar.
9. Norway Execution of Sentences Act (Straffegjennomføringsloven).
10. Reclassering Nederland (Dutch Probation Service) rasmiy materiallari.
11. Japan Offenders Rehabilitation Act va Parole tizimi bo‘yicha hujjatlar.
12. Jinoyat-ijro huquqi bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar va darsliklar (mahalliy universitetlar nashrlari).